

Politološka lektira: što čitati

Sabrina P. Ramet & Torbjørn L. Knutsen: *German Moral and Political Philosophy 1785-1908: A Concise Introduction*

New Academia Publishing, Washington, DC, 2023.

Katarina Jukić, mag. pol.

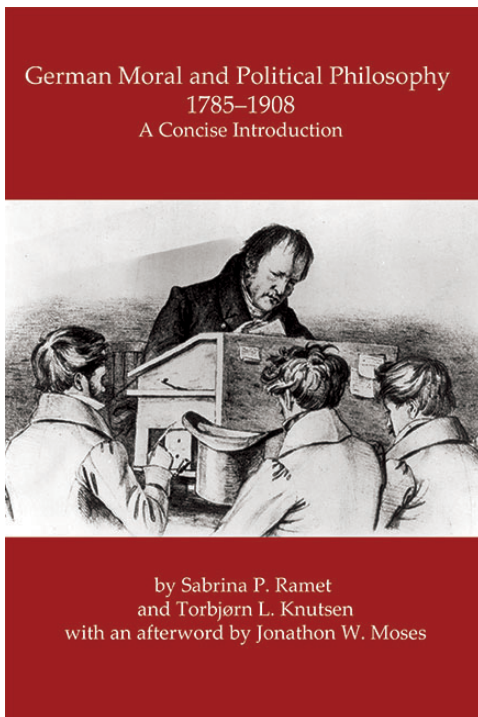
Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

katarina.jukic247@gmail.com

Prošle je godine, u izdanju New Academia Publishing, objavljena knjiga *German Moral and Political Philosophy 1785-1908: A Concise Introduction*, autora i urednika Sabine P. Ramet i Torbjørna L. Knutsena, uz pogovor Johnatona W. Mosesa. Riječ je o knjizi koja u devet tekstova pokriva osnovne teme njemačke moralne i političke filozofije u razdoblju od kraja XVIII. stoljeća do samoga početka XX. stoljeća. Konkretnije, knjiga se bavi razdobljem omeđenim izlaskom Kantova *Zasnivanja metafizike čudoređa* 1785. i Nietzscheovim *Ecce Homo*, postumno objavljenim 1908. godine. Između Kanta i Nietzschea, koje je vjerojatno uopće teško razumjeti kao dio iste tradicije, niz je autora – između ostalih i Hamann, Herder, Fichte, Hegel, Schleiermacher, mladohegelijanci te Marx – koji su svojim (u mnogočemu međusobno različitim) teorijama doprinijeli „zlatnom dobu njemačke filozofije“ (str. xi).

Ono što prema autorima predstavlja zajedničku nit njemačke filozofije od Kanta do Nietzschea otklon je (manje ili više radikalno) od prosvjetiteljstva, racionalizma i empirizma koji u tadašnjem trenutku mijenjaju europsko mišljenje iz korijena. Kao odgovor na te, u prvom redu francuske i britanske, projekte, rađa se njemački *Sonderweg*, manje zaokupljen pojedincem, a više onim zajedničkim, bilo da se radi o zajedničkom duhu kao „racionalnom entitetu koji je evoluirao i razvijao sve zreliju samosvijest tijekom povijesti“ ili o zajedničkom jeziku i kulturnom identitetu također razvijanom povijesnim procesom (str. 8).

Naravno, Kantova filozofija ne može se smatrati protuprosvjetiteljskom ni protumodernom, kao što se takvom može smatrati Nietzscheova. Pa ipak, od Kantovog ambivalentnog odnosa naspram prosvjetiteljstva, racionalizma i empirizma, do Marxovog prepoznavanja projekta moderne kao buržujskog, dakle kao projekta nastalog iz interesa vladajuće klase te Nietzscheovog potpunog

i konačnog raskida s modernitetom, primjetno je shvaćanje europskog mišljenja kao u većoj ili manjoj mjeri manjkavog i koje, kao takvo, otvara mjesto *Sonderwegu*.

Ramet i Knutsen stavljaju snažan naglasak na kontekstualne elemente nužne za razumijevanje ovog razdoblja njemačke filozofije, pa uz uvide u biografije i prepoznavanje mogućnosti utjecaja privatnih života na filozofska djela njemačkih filozofa, knjiga nudi i jezgrovit pregled političkih zbivanja u Europi spomenutog razdoblja. Dakle, za razumijevanje *Sonderwegu* presudno je utvrditi razliku njemačkog političkog konteksta u odnosu na ostatak Europe (u prvom redu Francuske i Velike Britanije). Knutsen u prvom, uvodnom tekstu skreće pažnju na turbulentnost kraja XVIII. stoljeća obilježenog političkim i industrijskim revolucijama te ekonomskim i intelektualnim previranjima (prosvjetiteljstvo, racionalizam, sekularizacija). Za razliku od Francuske i Velike Britanije, Njemačka nije jedinstven politički entitet – razjedinjena je, izolirana i obilježena navodnim, fiktivnim Svetim Rimskom Carstvom, a takvo se stanje preslikava i na njemačku filozofiju. Naime,

u trenutku u kojemu prosvjetiteljstvo s jedne te empirizam i pragmatizam s druge strane stavljaju francusku i britansku misao rame uz rame, njemačka filozofija kaska, još uvijek opterećena teološkim atavizmima, kao i tradicionalnim i konzervativnim temama i idejama.

Stanje se mijenja objavom Kantova eseja „Odgovor na pitanje – Što je prosvjetiteljstvo?“ i Francuskom revolucijom, koja nailazi na snažnu podršku i drugih njemačkih mislioca. Podrška, doduše, slabi zbog jakobinskog terora i ulaska Napoleonove vojske na njemački teritorij, a ideje Francuske revolucije, kao što su univerzalizam, prava čovjeka i racionalizam, počinju se smatrati stranima njemačkom duhu. Time i Kant, koji je i sâm kritičan naspram određenih potki tadašnjih filozofskih pravaca i u tom smislu predstavlja kamen temeljac *Sonderwegu*, ipak postaje metom kritičara koji mu zamjeraju prihvaćanje prosvjetiteljskog naglaska na racionalnom pojedincu. Obilježja njemačke misli u značajnoj mjeri nastaju kao odgovor na Kantovu filozofiju – nasuprot Kantovih apstraktnih i univerzalnih postulata oblikuje se identitet određen kontekstualnime, zajedničkim vrijednostima i jezikom. Treba, dakle, krenuti od Kanta. No, prije toga valja istaknuti da će se, s obzirom na to da ovim prikazom ne mogu predstaviti sve ključne teme pojedinih filozofija pokrivenih u knjizi, zbog čega će neki važni aspekti filozofija zasigurno izostati, fokusirati na teme koje jasnije otkrivaju njemački odmak od dominantnih političkoteorijskih struja razdoblja kojim se knjiga bavi (npr. razumijevanje prava).

U tekstu „Kant on Ethics and Politics“, Ramet nudi koncizan presjek promjena koje Kant unosi u moralnu i političku filozofiju. Prava se u Kantovu sustavu, pod utjecajem francuskih ideja, ne utemeljuju u božanskim ni u empirijskim principima (kao što je princip osobne sreće), već u apriornim, umnim principima. To znači da nema mjesta subjektivnom razumijevanju prava i njihovu relativiziranju, a uzevši u obzir Kantovo poistovjećivanje prava i dužnosti, nema mjesta ni subjektivnom razumijevanju dužnosti. Povezano s tim, Ramet podsjeća na Kantovo postuliranje da, jednom kada smo iz prirodnog stanja prešli u građansko, odnosno kada postoji vlast koja jamči prava, vlasti se više ne može pružiti legitiman otpor. Nasuprot tome, Kant je entuzijastično podržavao Francusku revoluciju pa svojem negiranju postojanja prava na otpor dodaje, kao što to autorica bilježi, da vlasti koja se uspostavi revolucijom, podanici, usprkos njezinom nepravnom začetku, duguju poslušnost.

U trećem tekstu, Knutsen se bavi Kantovim kritičarima, Hamannom, Herderom i Fichteom, koji pravo razumiju kao fenomen neodvojiv od konteksta, jezika, kulture i povijesti. U tom smislu argumenti trojice autora nagovještavaju teme i pristupe nadolazećih desetljeća njemačke misli. Herder je, piše Knutsen, začetnik historicizma kao pristupa koji društvene fenomene promatra kao dijelove dugoga procesa evolucije. Fichteov se metodološki doprinos – dijalektika, lako uklapa u takav narativ. Fichte je podržavao Francusku revoluciju (čak i onda kada se bila pretvorila u jakobinski teror) i prihvaćao određene ideje Revolucije (država mora jamčiti prava i dostojanstven život te se voditi zajedničkim dobrom), no s obzirom na razjedinjenost Njemačke, važno mu je bilo naglasiti zajednički kulturni identitet. Pri tome je olako skliznuo u isticanje njemačke kulture kao superiornije drugima.

U četvrtom se tekstu Ramet okreće Hegelu, koji svrhu povijesti pronalazi u razvoju ideje slobode. Besmisleno je, prema Hegelu, govoriti o slobodi, pravima i dužnostima bez poretka i zajednice, odnosno bez države – subjektivna predodređenost za slobodu svoje ispunjenje pronalazi tek u objektivnom poretku. Država, dakle, nije „nužno zlo“, ne pretpostavlja tek ugovor koji pojedinci sklapaju i raskidaju, niti je puka instanca koja štiti prava vlasništva, a time zapravo pogoduje samo pojedincima. Ona je preduvjet ozbiljenja slobode i etičkog života, a tek kada su njezini zakoni nekoherentni, nefunkcionalni i kada ne odražavaju etički sustav ili konsenzus zajednice, mase se smiju pobuniti. Prema tome, Hegel je u Francuskoj revoluciji prepoznao borbu za pravo svakoga da bude slobodan, no Revoluciju se, ipak, ne može označiti uspješnom.

Peti tekst razmatra doprinos Friedricha Schleiermachera, a Ramet ističe da je, iako nije pisao političke traktate, Schleiermacher bio izrazito politički aktivan, pozivao je na otpor francuskoj okupaciji, zagovarao je nacionalno samoodređenje na temelju zajedničkog kulturnog i jezičnog identiteta te radikalno razdvajanje Crkve i države (pa i morala i religije). Prema Schleiermacheru, ljudi imaju pravo na autonomnu, privatnu sferu, u koju država ne smije intervenirati. Kasnije revidira svoje pozicije i potpuno pojedinca podvrgava državi, namećući mu sada obvezu da ispunjava svaku dužnost, čak i one koje su nemoralne, jer za ispunjenje takvih dužnosti ne može snositi krivicu pred Bogom.

U šestom se tekstu autorica osvrće na mladohegelijance i anarhiste: Saint-Simona, Bauera, Rugea, Feuerbacha, Straussa, Stirnera, Proudhona i Bakunjinu (od kojih neki ne pripadaju njemačkoj filozofiji, ali jesu u dijalogu s njom). Njihove pozicije ne samo da bi bilo teško jednoznačno predstaviti, već bi takvo predstavljanje bilo i pogrešno. U tom se smislu naročito problematičnom, što Ramet i naglašava, nadaje Stirnerova misao koja odolijeva svakom pokušaju kategoriziranja. Najbliže bi ju se moglo označiti kao nihilističku, s obzirom na to da, prema Stirneru, pravo, moral i religija nemaju nikakvo značenje niti vrijednost i da ljudi naprosto trebaju činiti što ih je volja. U konačnici smo, ipak, i zatočenici ne samo institucija i kategorija malo prije određenih kao bezvrijednih, već i samih sebe. Nadalje, od drugih, koherentnijih teorija, može se, zbog važnog utjecaja koji su njegovi postulati imali, istaknuti Feuerbachovo pasionirano odbacivanje religije.

Tu je ideju preuzeo i Marx, čijom se misli i političkim djelovanjem autorica bavi u sedmom tekstu. Ramet u središte stavlja pojam otuđenja koji Marx preuzima od Hegela, a razumije ga kao posljedicu eksploatacije radnika u kapitalizmu, kao i cjelokupne ideološke nadgradnje. U tom je smislu otuđenje radnika rezultat buržoaske revolucije koja je vođena, dakle, buržoaskim interesima, a ne interesima svih, iako se predstavlja univerzalnom. Tako, primjerice, individualizam, kao dio ideološke konstrukcije, ima za svrhu potkopavanje zajedničkog interesa i otežavanja ujedinjenog djelovanja radnika, dakle dovodi do otuđenja. Marx na sličan način problematizira i druge potke moderne i liberalne političke misli koja mu prethodi – ono što se predstavlja kao univerzalno pogoduje samo buržoaziji, a većini znači pretpostavku otuđenja. Iako Marx predviđa da će se kapitalizam (zajedno s ideološkom

nadgradnjom) sâm urušiti, potrebno je ipak revolucionarno djelovati da bi se tijekom povijesti ubrzao, a otuđenje što prije prevladalo.

Nietzscheova filozofija, čiji presjek Knutsen donosi u osmom tekstu, označava još radikalniju kritiku projekta moderne od Marxove, a ujedno i kraj razdoblja koji Ramet i Knutsen obuhvaćaju knjigom. Moderna je, prema Nietzscheu, u trenutku u kojemu Bog umire, umjesto emancipacije donijela tek sekulariziranu verziju već postojećih judeokršćanskih vrijednosti. Moderna, dakle, opet iznova uspostavlja moral krda, umjesto da utaba put istinskom emancipatornom momentu čovječanstva, odnosno rođenju iznimnog, odlučnog pojedinca.

Na kraju valja istaknuti da Mosesov pogovor nudi, između ostalog, i uvid u zanimljiv doprinos često zapostavljenog Friedricha Lista, kao i u razvoj njemačke feminističke misli XVIII. i XIX. stoljeća, u kojemu se posebno ističe uloga Sophie Mereau. Upravo je to i jedna od značajnih vrijednosti knjige – autori ne izostavljaju doprinose onih mislilaca, kao što su upravo spomenuti Mereau i List, ali i, primjerice, Hamann ili Schleiermacher, koji su rjeđe zastupljeni u sličnim studijama. Istovremeno – i usprkos sadržajnosti, Ramet i Knutsen donose posve jasan pregled iznimno složenog razdoblja njemačke misli. Kao treću prednost knjige istaknula bih i jasnoću prikaza načina na koji njemački mislioci međusobno utječu jedni na druge, kao i preglednost predstavljanja vanjskih, netekstualnih utjecaja na oblikovanje teorija njemačkih filozofa. Uzevši u obzir sve ovdje istaknute prednosti, vjerujem da knjiga može predstavljati koristan inicijalni uvid i uvod u neobično složen intelektualni horizont koji obrađuje te da, u tom smislu, treba prepoznati potencijal koji ima u nastavi društvenih i humanističkih studija.